

HOSPODÁRSKE VYUŽITIE DOHODOVÝCH ZAJATCOV V RAKÚSKO-UHORSKEJ MONARCHII POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

JANA ZAŤKOVÁ

ZAŤKOVÁ, J.: Economic Use of the Entente Prisoners of War in the Austro-Hungarian Monarchy during the World War I. *Vojenská história*, 4, 18, 2014, pp 89-103, Bratislava.

In the introduction, the author explored the causes on the basis of which the prisoners of World War I had been used for economic works. She states that the considerations of using the cheap labour of POW as a replacement for missing domestic workers first appeared in September 1914, when the first captive soldiers started to arrive in the Monarchy and the first POW camps had been built. The author mentions that employment of POW was regulated in international agreements adopted prior to the outburst of the War. Pursuant to Article 6 Part One of the international Regulation concerning the Laws and Customs of War on Land, adopted in The Hague in 1907, the states were entitled to employ prisoners of war as workers according to their rank and capability. This rule did not apply to officers who were not obliged to work. The prisoners were not allowed to perform excessively hard work nor work relating to military actions, which was, however, often breached. The works performed should have been in favour of public administration, private entrepreneurs or for their own benefit. The Regulation also develops their wage conditions, efficiency of their utilization in agriculture, forestry, mining, public works, military economy as well as replacement for recruited workers in factories or constructions. The paper also pays closer attention to their working conditions, accommodation, alimentation, etc.

Military History. World War I – Prisoners of War used for Economic Works.

Podobne ako v iných štátoch, aj v Rakúsko-Uhorsku mala prvá svetová vojna (28. júl 1914 – 11. november 1918) dopad na celé hospodárstvo a ekonomickú situáciu. Po prvýkrát sa do vojny zapojilo aj zázemie a s odvodmi stále vyšších ročníkov sa začal pociťovať nedostatok pracovných síl. Hneď po vypuknutí vojny vláda síce nariadila povinnú pracovnú povinnosť pre mužov do 50 rokov, nedostatok pracovných síl sa však opäť objavil v polovici roka 1915. Rozhodlo sa preto o pracovnom využití vojnových zajatcov, ktorí sa nachádzali na území Rakúsko-Uhorska.¹ Počas vojny sa do rakúsko-uhorského zajatia do-

¹ KOVÁČ, D. a kol. *Slovensko v 20. storočí. Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, 2008. ISBN 978-80-224-1014-4.

stalo veľké množstvo zajatcov – predovšetkým Rusov², Srbov, Talianov, Čiernohorcov, Albáncov, Rumunov. Podľa oficiálnych údajov ministerstva vojny sa v októbri 1918 nachádzalo na území monarchie spolu 1 166 682 zajatcov.³ Toto množstvo predstavovalo vítaný zdroj lacných pracovných síl v čase, keď boli muži v produktívnom veku odvádzaní na fronty, kde bojovali a zomierali.

Zamestnávanie vojnových zajatcov upravovali medzinárodné dohody, ktoré boli prijaté ešte pred vypuknutím vojny. Podľa článku 6 prvého oddielu medzinárodného Dohovoru o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny, ktorý bol prijatý v roku 1907 v Haagu, boli štáty oprávnené zamestnávať vojnových zajatcov ako robotníkov podľa ich hodnosti a spôsobilosti. Toto pravidlo sa netýkalo zajatých dôstojníkov, tí pracovať nemuseli. Zajatci nesmeli vykonávať priveľmi namáhavé práce a ani práce súvisiace s vojnovými akciami, čo sa však často porušovalo. Vykonávané práce mali byť v prospech verejnej správy, súkromníkov alebo vo vlastný prospech zajatcov. Za to mali byť platení podľa taríf platných pre príslušníkov vlastnej armády, v prípade, že vykonávali rovnaké práce. Ak by takéto tarify neexistovali, mali byť odmeňovaní podľa sadzby primeranej vykonávaným prácam. Pri prácach v prospech súkromníkov sa podmienky mali stanoviť podľa dohody s vojenským úradom. Zárobok zajatcov sa mal použiť na zlepšenie ich životných pomerov a zvyšok im mal byť vyplatený po zrážke výživného po prepustení zo zajatia.⁴ Prvé úvahy o využití lacnej pracovnej sily zajatcov ako náhrady za chýbajúcich domácich robotníkov sa objavili už v septembri 1914, keď prví zajatí vojaci začali prichádzať na územie monarchie a začali sa budovať prvé zajatecké tábory. V tom čase však ešte chýbala presná evidencia zajatcov a v mnohých táboroch sa rozšírili epidémie cholery a škvrnitého týfusu, takže zajatci nemohli byť odosielaní na práce vo väčšom množstve až do roku 1915.

Vo februári 1915 sa preto konala vo Viedni konferencia za prítomnosti zástupcov hlavného veliteľstva armády, prezídia ministerskej rady ministerstiev vnútra, obrany, financií, justície, obchodu, poľnohospodárstva, železníc a ministerstva pre verejné práce, ktorá sa zaoberala otázkami pracovného nasadenia zajatých nepriateľských vojakov, ktorými sa

² Pod pojmom ruskí zajatci sú zahrnutí vojaci rôznych národností z vtedajšieho multietnického cárskeho Ruska – napr. Poliaci, Ukrajinci.

³ MORITZ, Verena – LEIDINGER Hannes. *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914 - 1921)*. Bonn : Bernard & Graefe Verlag, 2005, s. 329. ISBN 3-7637-6259.

⁴ Článok 6: Štát je oprávnený zamestnávať vojnových zajatcov, s výnimkou dôstojníkov, podľa ich hodnosti a spôsobilosti ako robotníkov. Tieto práce nesmú byť priveľmi namáhavé a nesmú mať žiaden vzťah k vojnovým akciám.

Vojnoví zajatci môžu vykonávať práce v prospech verejnej správy lebo súkromníkov, alebo vo svoj prospech.

Práce pre štát budú platené podľa taríf platných pre príslušníkov vlastnej armády v prípade, že vykonávajú rovnaké práce ako, alebo, ak by také tarify neexistovali, podľa sadzby, ktorá je primeraná vykonávaným prácam.

Ak sa práce budú vykonávať v prospech verejnej správy alebo v prospech súkromníkov, vtedy sa podmienky stanovia podľa dohody s vojenským úradom.

Zárobok vojnových zajatcov sa má vynaložiť na zlepšenie ich pomerov a zvyšok im má byť po zrážke výživného vyplatený po prepustení zo zajatia.

GEISBACHEROVÁ, Daniela. *Vojenské humanitné právo*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1998, s. 18. ISBN 80-88842-18-2.

rýchlo naplňali zajatecké tábory. Okrem ich využitia v poľnohospodárstve sa tu prerokovali rôzne veľké ambiciózne projekty, ktoré sa mali zrealizovať za pomoci ich pracovného nasadenia, ako bola napríklad rekultivácia českej hnedouhoľnej panvy, výstavba železničnej siete, kultivácia pôdy či meliorizačné práce.⁵

Vojnoví zajatci tak boli nakoniec vo všeobecnosti zaradovaní na štátne a verejné práce, na poľnohospodárske práce pre obce a na práce pre súkromníkov.⁶ Boli zamestnaní v poľnohospodárstve, lesnom hospodárstve, baníctve, na verejných prácach, v záujme vojnového hospodárstva, a tiež ako náhrada za odvedených robotníkov v továrňach či na stavbách.

**Percentuálne rozdelenie pracovného zaradenia ruských zajatcov
v Rakúsko-Uhorsku v roku 1915**

Druh práce	Percentá
Práca v poľnohospodárstve	21,7
Práca v oblasti železníc	11,6
Práca v lese a lesnom hospodárstve	11,0
Banské práce	15,5
Práca vo fabrikách	10,7
Cestné práce	10,3
Ostatné	19,2

Zdroj: MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 331.

Na tieto práce bola nasadená veľká časť zajatcov, ktorí boli umiestnení v zajateckých táboroch v rôznych kútoch monarchie. Len z radov ruských zajatcov pracovalo až 95 % z ich súhrnného počtu, z toho 21,7 % bolo zamestnaných priamo na poľnohospodárskych prácach.⁷ Podľa údajov dostupných k 1. januáru 1918 bolo na prácu nasadených 728 000 zajatcov (z toho 555 000 Rusov).⁸ Podľa druhu práce boli zajatci nasadení v rôznych oblastiach rakúsko-uhorského hospodárstva v tomto roku nasledujúco:

⁵ MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 110-111.

⁶ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präš. 90 – 2 – 72.

⁷ MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 331.

⁸ *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918*. Herausgegeben vom österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Bd. VII Kriegsjahr 1918. Wien : Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1938, s. 45.

Pracovné zaradenie zajatcov v Rakúsko-Uhorsku v roku 1918

Druh práce	Počet nasadených zajatcov
Poľnohospodárstvo	438 000
Priemysel	105 000
Vojenské podniky	127 000
Štátne podniky	45 000
Lesné hospodárstvo	13 000

Zdroj: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918*. Herausgegeben vom österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Bd. VII Kriegsjahr 1918. Wien : Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1938, s. 45.

Zajatci tak boli odosielaní z ich kmeňových táborov podľa aktuálnych potrieb na najrozličnejšie práce v rámci celej monarchie. Spočiatku vojenské úrady prideliť zajatcov na práce iba jednotne po kontingentoch v počte minimálne 200 mužov, čo však mnohých potenciálnych zamestnávateľov odrádzalo, keďže nepotrebovali zamestnať až také množstvo zajatcov. Preto sa znížil počet zajatcov v zajateckých pracovných oddieloch na minimum, a to 30 mužov, čo viac vyhovovalo všeobecným potrebám. Tieto kontingenty v sile 30 až 200 zajatcov boli odosielané hlavne na poľnohospodárske práce. S pribúdajúcimi odvodmi stále vyšších ročníkov a nedostatkom mužských pracovných síl sa v priebehu roka 1915 presadila aj práca zajatcov ako vítaná náhrada za odvedené pracovné sily predovšetkým v poľnohospodárstve.

Na zabezpečenie poľnohospodárskych prác bolo preto v júli 1915 povolené odosielať zajatcov zo zajateckých táborov na práce v rôznych častiach monarchie.⁹ Profitovali z toho hlavne veľkostatky a veľkopodnikatelia, drobným roľníckym hospodárstvám (akých bola na Slovensku väčšina) sa ušlo z prídely týchto síl len málo¹⁰, hoci pre takéto hospodárstva boli určené menšie pracovné skupiny zajatcov tvorené 1 až 10 členmi. Záujemcovia o pridelenie zajatcov na práce museli za jedného zajatca zaplatiť kauciu 30 korún, ktorá prepádala, ak neposkytli zajatcom dostatočné ubytovanie alebo zaobchádzanie.¹¹

Ich cesta na miesto práce viedla väčšinou po železnici, a hradil ju zamestnávateľ. Pokiaľ zajatci prichádzali z táborov v Rakúsku, hradili iba náklady na cestu po Uhorsku od uhorskej hranice. Na cestu ich mali v tábore vybaviť slamníkom, vankúšom a dekami. U zamestnávateľov mali mať zabezpečené ubytovanie s osvetlením a kúrením a každých 14 dní ich mal vyšetriť úradný lekár. Na miesto určenia ich sprevádzala eskorta v sile 1 – 3 vojakov na 200 zajatcov. Jej úlohou však nebolo strážiť zajatcov počas ich práce a v ich voľnom čase, to musel zabezpečiť zamestnávateľ. Eskortu mala na starosti iba vojenský dozor. Jej členovia museli byť prítomní pri výkone práce, kontrolovali zajatcov počas noci a hlásili najbližším vojenským úradom prípadné nedostatky. Myslelo sa aj na pokusy o útek zo strany zajatcov a v prípade, že sa zajatec pokúsil o útek viac ako dvakrát, prípadne naraz utiek-

⁹ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 135, č. j. präs. 90 – 2 – 28/3.

¹⁰ KOVÁČ a kol. ref. 1, s. 164.

¹¹ MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 118.

lo spolu viac ako päť zajatcov, z práce mali byť odvolaní všetci zajatci. Ich pracovná doba mala byť najviac 10 hodín denne, nárok mali na hodinový až dvojhodinovú prestávku na obed. Ako voľný deň mali iba nedeľu, popri prípade niektorý veľmi dôležitý sviatok. Súkromní zamestnávateľia platili za zajatca poplatok príslušnému zajateckému táboru, pod ktorý zajatec patrilo. Ako si úrady povšimli, niektorí videli vo využívaní práce zajatcov možnosť na vlastné obohatenie a nový zdroj vlastných príjmov.¹² Zajatci zamestnaní v rámci jednej dediny mali byť, pokiaľ to bolo možné, ubytovaní spoločne na jednom mieste. Pokiaľ sa to nedalo zabezpečiť, mali byť ubytovaní po skupinkách najmenej desiatich zajatcov vo vhodných budovách. Bolo zakázané ubytovávať ich jednotlivo u miestnych hospodárov. Ich celodennú stravu im zabezpečovali zamestnávateľia.¹³ Samozrejme, toto boli len ideálne predstavy ako organizačne zabezpečiť prácu zajatcov, ktoré sa v realite nedali vždy splniť.

Dovedna tak pracovalo napríklad v septembri 1915 na prácach len v Uhorsku približne 270 000 zajatcov a aj napriek tomu uhorský ministerský predseda žiadal od vlády ďalších 500 000 robotníkov z radov zajatcov, čo však bola nespplniteľná požiadavka, keďže väčšina z nich už bola na práce nasadená. Aj napriek tomu malo Vojenské veliteľstvo v Bratislave, pod ktoré patrilo spolu 10 zajateckých táborov, odoslať na práce ďalších 25 000 robotníkov z radov zajatcov, hoci v zajateckých táboroch v oblasti Vojenského veliteľstva v Bratislave a v rakúskej časti monarchie neboli už žiadne ďalšie voľné rezervy k dispozícii.¹⁴ Obzvlášť naliehavo ich potrebovali na zabezpečenie zberu cukrovej repy, a tiež ako lesných robotníkov, drevorubačov a pracovníkov v priemysle. Pre rôzne ťažkosti, ktoré sa vyskytovali s ubytovaním, stravovaním, oblečením, ale aj s odopretím pracovať zo strany zajatcov či ich útekmi, bola nariadená kontrola pracovných miest dôstojníkmi vyslanými z kmeňových táborov zajatcov. Kontrole podliehali také veci, ako vhodnosť ubytovania a stravovania, hygienické podmienky a zdravotný stav, zabezpečenie ich stráženia na pracovisku aj mimo neho či evidencia pracujúcich zajatcov. Všetci zajatci nasadení na žatevných prácach museli byť oblečení v uniformách a nosiť iba vojenské čiapky. O výsledkoch inšpekcie sa mali podávať hlásenia pre veliteľstvo tábora a vojenské veliteľstvo, v oblasti ktorého sa pracovisko zajatcov nachádzalo.¹⁵

Podmienky, za akých zajatci pracovali, boli kontrolované, a tak si môžeme vytvoriť predstavu, ako vyzeral ich každodenný život, ktorý bol veľmi odlišný od oficiálnych nariadení a počiatočných predstáv. Napríklad v okolí Gamásu v Šomodskej župe pracovalo 80 zajatcov z kmeňového tábora v Kenyérmező a 30 zajatcov z kmeňového tábora v Jaroměř. Ich ubytovanie a strava boli vyhovujúce, ale zajatci neboli v noci strážení. Niektorí boli umiestnení na vzdialenejších miestach od dediny a priamo tam boli aj ubytovaní. Inšpekcia konštatovala, že v najhoršom stave bolo oblečenie zajatcov, ktoré bolo už veľmi obnosené. Rovnako nedostatočne vyzerali aj ich slamníky.¹⁶ Podobne vyzeralo aj oblečenie a obuv 600 zajatcov, ktorí boli odoslaní koncom apríla 1915 na práce do dediny Nagyhortobágy a od 12. júla do 15. augusta 1915 tu pomáhali pri žatve. Taktiež tu boli aj zajatci, ktorí pracovali

¹² VHA Bratislava, 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 72.

¹³ VHA Bratislava, 5KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67.

¹⁴ MORITZ, LEIDINGER, ref. 3 s. 115.

¹⁵ Hlásenie malo obsahovať nasledujúce údaje: ťažkosti a čo treba na ich nápravu, či a aké veľké nedostatky sú a či je nutné stiahnuť zajatcov.

VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 11, č. j. 8084.

¹⁶ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 135, č. j. präs. 90-2-22/38.

štyri mesiace na kanalizačných prácach. Po skončení prác mali oblečenie a obuv úplne zničené.¹⁷ V októbri, keď ich inšpekcia opäť navštívila, tu pracovalo 800 zajatcov, ktorých situácia sa veľmi nezmenila. Stále mali obuv i oblečenie v zlom stave, pretože nemali dostatok mydla na pranie, čo bolo spôsobené zlou situáciou v zásobovaní ich tábora. Oveľa lepšie boli na tom po finančnej stránke, pretože od zamestnávateľa dostávali denne príplatok 20 až 100 halierov – dokonca jednému zajatcovi sa tak podarilo našetriť až 180 korún. Inšpekcia však poukázala na to, že peniaze v hotovosti nie je vhodná forma odmeny, pretože to môže zajatcom uľahčiť prípadný útek, a preto odporučila miesto toho príplatky vo forme tabaku alebo čaju.¹⁸

Po skončení letných poľnohospodárskych prác v roku 1915 sa ukázalo, aký veľký význam má využitie pracovnej sily zajatých nepriateľských vojakov pre Rakúsko-Uhorsko v čase nedostatku vlastných pracovných síl a dali sa urobiť závery o tom, na aké druhy práce je vhodné ich nasadzovať podľa ich spôsobilosti.

Význam pracovnej sily zajatcov ako náhrady za odvedených mužov na poľnohospodárske práce v roku 1915 zhrnul a zdôraznil ako štátnu nutnosť prvoradého významu profesor Ernst C Sedlmayr v referáte *K využitiu zajatcov v poľnohospodárstve (Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft)*, ktorý predniesol 19. novembra 1915 vo Viedni. Vyčíslil tu aj približné náklady spojené s ich prácou. Náklady na stravu 1 000 zajatcov po dobu 30 dní odhadol spolu na 57 956 korún.

Náklady na stravu 1 000 zajatcov za dobu 30 dní v októbri 1915

Potravina	Množstvo	Cena	Obnos
	Kg	K	K
Chlieb	31 000	0,50	15 500
Múka	5 600	0,65	3 640
Mäso	3 500	4,00	14 000
Tuky	1 000	8,00	8 000
Zemiaky	10 000	0,15	1 500
Strukoviny	1 000	1,00	1 000
Ryža	2 500	2,00	5 000
Čaj	60	8,00	480
Kávéové konzervy	100	3,60	360
Cukor	220	0,80	176
Soľ	220	0,80	176
Ocot, korenie, cibul'a atď.			2 000
Plat kuchárov			3 000

¹⁷ Dňa 30. júla 1915 im bola zaslaná dodávka ktorá obsahovala látku, podrážky a kožu na záplaty, 105 košiel, 72 nohavíc, 25 párov drevákov a 27. augusta ďalšia zásielka 300 košiel, 300 onúc, 100 nohavíc, 50 párov drevákov, ako aj kože pre prípadné opravy. VHA Bratislava, KGL Šamorín, šk. č. 21, č. j. 403.

¹⁸ VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 32, č. j. 1712.

Palivové drevo na varenie vrátane dopravy		3 000
Súhrnné náklady na stravu za 30 000 stravovacích dní	57 956	
Na jeden stravovací deň tak pripadla čiastka	1,91	

Zdroj: SEDLMAYR Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft*. Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn 1916, s. 6.

Tieto náklady sa, samozrejme, mohli v realite odlišovať v závislosti od počtu zajatcov a druhu stravy, ktorá im bola vydávaná. Predpokladalo sa, že väčšie náklady majú hospodárstva, ktoré zamestnávali menší počet zajatcov (5 až 10), pre ktorých musia variť, ako tie, kde sa varilo vo veľkom pre väčší počet ľudí.

Okrem nákladov na stravovanie mali zamestnávateľia aj iné výdavky spojené so zamestnávaním zajatcov. Súhrnné náklady na prácu jedného zajatca a jeden deň, zahrňujúce stravu, plat, prípadne návštevy lekára a podobne, vyčíslil na 2,50 korún.

Súhrnné náklady na prácu jedného zajatca za jeden deň

Náklady na stravu na muža za deň	Cca. K 1,90
Čistá mzda	Cca. K 0,30
Tabak	Cca. K. 0,05
Lekár	Cca. K. 0,03
Rozličné výdaje	Cca. K. 0,07
Náklady na stráž	Cca. K. 0,15
Celkové náklady na muža za deň	Cca. K. 2,50

Zdroj: SEDLMAYR, Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft*. Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn, 1916, s. 9.

Na prácu v poľnohospodárstve sa ako vhodní robotníci javili hlavne zajatci z radov Rusov, pretože boli ochotní pracovať, aj keď nedosahovali výsledky porovnateľné s domácimi zaškolenými robotníkmi. Pripisovalo sa to tomu, že mnohí z nich doma podobnú prácu na poliach vôbec nevykonávali a aj mnohí z tých, ktorí mali skúsenosti s prácou na poli, nepoznali prácu s modernejšími strojmi, ako žacie stroje, pretože doma využívali na túto prácu stále zastarané postupy, ako bola napríklad žatva kosákom. Našli sa však, samozrejme, aj medzi nimi výnimky, ktoré túto prácu ovládali. Oveľa vhodnejšia sa pre nich ukázala práca pri parných mláčačkách, kde pracovali pri vkladaní obilia či pri zbere repy. V priemere sa však počítalo s tým, že práca troch zajatcov by mohla nahradiť prácu dvoch domácich robotníkov.¹⁹ To bolo dôležité zistenie v časoch, keď klesal podiel domácich robotníkov a, naopak, narastal počet zajatcov v táboroch, o ktorých sa štát musel postarať na vlastné náklady.

¹⁹ SEDLMAYR, Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft*. Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn, 1916, s. 4-6.

Po prvých skúsenostiach s využitím práce zajatcov z roku 1915 boli k 1. marcu 1916 prijaté nové pravidlá pre zajatecké pracovné oddiely (*Die Kriegsgefangenen – Arbeiter – Partien*, K. A. P). Podľa využitia boli tieto pracovné oddiely zajatcov rozdelené na mobilné a stabilné.

Mobilné zajatecké oddiely mohli byť na rozkaz komisie, ktorá bola zriadená na tento účel, ľubovoľne presunuté na práce v rámci jednej oblasti. K mobilným oddielom patrili bez výnimky tie, ktoré pracovali v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve, a taktiež tie, ktoré boli nasadené na verejných prácach podľa záujmov vojenských alebo civilných úradov.

Pre stabilné zajatecké oddiely neplatila voľnosť presunov a boli zamestnané predovšetkým na verejných prácach. Počas pracovného nasadenia im mali zamestnávateľa zabezpečiť ubytovanie s vetraním a v zimných mesiacoch s vykurovaním. Pokiaľ bolo v jednej ubytovni umiestnené väčšie množstvo zajatcov, mali mať zabezpečený núdzový východ a schody pre prípad vypuknutia požiaru. Bolo zakázané, aby zajatci ležali na holej dlážke alebo kamennej podlahe, mali mať drevené prične, prípadne drevenú podlahu. Každý zajatec mal dostať vlastný slamník alebo dostatočnú kopu slamy, vankúš a jednu alebo dva deky. Dôležité bolo zabezpečiť im aj prístup k pitnej a úžitkovej vode. Stravu pre zamestnaných zajatcov mal zabezpečiť zamestnávateľ zo svojich vlastných prostriedkov, od úradov však mohol ako náhradu požadovať dodávku solených rýb a múky. Zajatci zamestnaní na poľnohospodárskych prácach mali dostávať dostatočnú a zdravú stravu v rovnakom množstve ako domáci robotníci, dávať im viac nebolo povolené.

Ťažko pracujúci zajatci ako baníci alebo kopáči mali nárok na zvýšené porcie zeleniny o 50 percent, tukov a cukrov o 100 percent. Pri príprave stravy sa malo prihliadať na národnosť zajatcov. Podľa názoru úradov Rusi preferovali husté kaše – krupicovú alebo zemiakovú. Srbi sa stravovali podobne ako domáce obyvateľstvo. Strava sa pre nich mala pripravovať na mieste výkonu práce a obed mali dostávať v polovici pracovnej doby, a nie až po jej ukončení.

Oblečenie zajacov odchádzajúcich na práce pozostávalo, pokiaľ to bolo možné, z pláňa, blúzy, nohavíc, topánok, čiapky a dvoch súprav bielizne. Každý mal mať svoj vlastný uterák, ruksak, čistiace potreby a príbor. Náčinie na varenie im zabezpečoval zamestnávateľ. Zajatci sa sami starali o pranie a plákanie odevov, preto mali mať prístup k teplej vode a zamestnávateľ im mal zabezpečiť mydlo na pranie. Po príchode na pracovisko boli vyšetrení lekárom a nasledujúce štyri týždne mali podstúpiť vyšetrenie raz týždenne, neskôr každé dva týždne. Ak niektorý zajatec ochorel, mal byť odvedený k lekárovi a jeho zamestnávateľ mal presne dodržiavať nariadenia lekára. Náklady na ambulantné vyšetrenie zajatca na pracovisku a náklady na lieky hradil zamestnávateľ. Pokiaľ to lekár uznal za vhodné, bol zajatec odvedený do nemocnice, kde náklady na jeho liečbu hradila vojenská správa.

Pri pracovnom zaradení zajatca sa podľa nariadení malo prihliadať aj na jeho fyzickú spôsobilosť, zvláštne schopnosti a sociálne postavenie. So zajatcami bolo zakázané jednať ako s trestancami, stále zostávali vojakmi. Zamestnávateľia mali zakázané biť zajatcov, vyvíjať na nich nátlak a používať hrozby alebo odopierať im jedlo. Zajatci spadali pod trestnú právomoc žandárstva a kompetentných vojenských úradov. Neprípustné bolo tiež vysmievanie sa zajatcom zo strany civilných robotníkov, dozorcov či obyvateľstva. Pokiaľ zajatci odmietli pracovať, mali byť ich sťažnosti najskôr preskúmané, či sú opodstatnené. Ich pracovná doba bola v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve rovnaká ako pre civilných robotníkov. Pokiaľ začínali pracovať o 6 h ráno a končili o 18 h večer, mali nárok na druhé raňajky a večeru. Do pracovného času sa im zarátavala aj cesta z a do práce. Prácu v nedeľu

mohli vykonávať len v prípade žatvy, pri neodkladných poľných prácach či vykladaní tovaru.²⁰ Niektoré nedostatkové a luxusné potraviny – akými bolo počas vojny napríklad mlieko, nemali zajatci dostávať. Na vidieku sa však ich strava prispôbovala miestnym pomerom, ktoré v niektorých ohľadoch vzhľadom na domácu produkciu potravín lepšie ako v mestách.

Za prácu mali dostávať od zamestnávateľa malý príplatok vo výške 15 halierov za deň, z ktorého si mohli hradieť drobné výdavky. Za vyššie pracovné výkony mohli dostať ďalšie príplatky. Rovnako za každú hodinu navyše nad bežný 12-hodinový pracovný čas im patril príplatok 6 halierov.

Zajatci sa počas práce v rôznych častiach uhorskej monarchie dostávali, samozrejme, aj do priameho kontaktu s civilným obyvateľstvom, ktoré ich zamestnávalo a tiež spolu s nimi pracovalo. Blízkym kontaktom medzi nimi sa vojenské úrady snažili zabrániť, najmä kontaktom zajatcov so slovanskými obyvateľmi monarchie, u ktorých sa dalo očakávať, že budú mať priateľský postoj hlavne k zajatcom z Ruska. Preto sa mal dávať veľký pozor na ich vzájomné kontakty, a všetky spozorované bližšie kontakty mali byť nahlásené.²¹ Počas prác boli prísne zakázané akékoľvek styky medzi robotníkmi z radov zajatcov a domácimi robotníkmi, pokiaľ neboli nevyhnutné pre vykonávanú prácu. Prísne boli zakázané akékoľvek bližšie a dôverné kontakty zajatcov so ženami a dievčatami. Akékoľvek porušenie týchto nariadení malo byť prísne potrestané.²² Aj napriek tomu však k takýmto kontaktom dochádzalo predovšetkým na dedinách, kde zajatci pracovali na hospodárstvach spolu s domácim obyvateľstvom a kde boli viac alebo menej integrovaní do rodín, ktoré s nimi vo všeobecnosti zaobchádzali ako s domácimi paholkami či sluhami.²³

Pre lepšiu prehľad a kontrolu zajatcov zamestnaných v jednotlivých župách, mal od 1. marca 1916 pôsobiť v každej župe inšpekčný dôstojník ako člen poľnohospodárskeho výboru. Ten mal na starosti evidenciu počtu a mien zajatcov pracujúcich v tejto župe.²⁴

Aj keď tieto pravidlá jasne určovali, ako má byť o zajatcov počas prác postarané, ich pracovné podmienky týmto predstavám ani zďaleka nezodpovedali. V auguste 1917 napríklad prebehla inšpekcia v Lelesi, kde bol vybudovaný menší tábor pre zajatcov, ktorí pracovali v okolí. Ako konštatovala inšpekcia vo svojej správe, zajatci, ktorí sa tu nachádzali, boli špinaví, zavšívavení a k dispozícii mali len chatrné roztrhané šaty. K dispozícii nemali ani mydlo a aj ich baraky boli v zlom stave. Žiadosti o zaslanie nových vecí boli vybavené iba čiastočne. Medzi zajatcami sa vyskytli aj prípady ochorenia na škvrnitý týfus. Koncom septembra 1917, keď prebehla ďalšia inšpekcia, tu ešte stále pracovalo 745 ruských zajatcov. Podľa vyjadrení inšpektora, ktorý tu stretol niektorých zo zajatcov, pôsobili títo „veľmi žalostným dojmom“. Konkrétne 168 ruských zajatcov bolo bosých a aj ich oblečenie bolo v zlom stave. Veľkému počtu zajatcov chýbali aj slamníky a deky.²⁵ Vojenské úrady však často neboli schopné zabezpečiť nové ošatenie a obuv pre všetkých pracujúcich zajatcov, a preto odporúčali zamestnávateľom, aby im sami na svoje náklady zaobstarali nové s odôvodnením, že od zajatcov v rozdratom ošatení nemôžu očakávať vysoké pracovné výkony, hlavne v chladnom počasí.²⁶

²⁰ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67/3.

²¹ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67.

²² VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 67/3.

²³ MORITZ, LEIDINGER, ref. 3 s. 115, s. 120.

²⁴ VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 35, č. j. 95.

²⁵ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 355, č. j. präs. 90 – 1 – 65.

²⁶ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 136, č. j. präs. 90 – 2 – 72.

Zajatci sa počas svojho pracovného zaradenia veľakrát pokúšali o útek. V niektorých prípadoch sa im podaril už počas ich transportu z tábora na pracovisko, ďalší sa pokúsili o útek priamo z pracoviska alebo ubytovní. Napríklad v bani v Slovinkách, kde boli zajatci nasadení na prácu, sa pokúšali o útek cez niektoré banské diela, ktoré na povrchu ústili do lesa. O útek sa pokúšali hlavne vo dvojiciach alebo menších skupinkách, zriedkavejšie jednotlivo. Väčšinu z nich žandári chytili a priviedli späť už po niekoľkých dňoch. Najčastejšie utekali ruskí zajatci, v menšej miere talianski a srbskí. Utečencom z radov ruských zajatcov na ich úteku pomáhalo miestne obyvateľstvo, ktoré im radilo a zásobovalo ich potravinami, šatstvom aj peniazmi.²⁷

Udržanie výkonnosti priemyselnej výroby v dôležitých odvetviach a baníctva bolo rozhodujúcim predpokladom pre vedenie vojny. Do popredia sa dostali zabezpečenie a distribúcia výrobkov nevyhnutných pre armádu. Rovnako ako v poľnohospodárstve aj tu bol výpadok vlastnej pracovnej sily nahrádzaný prácou zajatcov, aj keď v menšej miere ako v poľnohospodárstve a, hlavne, v podnikoch, ktoré ležali mimo miest a väčšej koncentrácie obyvateľstva.²⁸ Z toho dôvodu pracovalo v priemysle v roku 1918 až 105 000 zajatcov, v štátnych podnikoch bolo nasadených 45 000 a lesnom hospodárstve 13 000 zajatcov.²⁹

Jedným z podnikov, ktorý využíval prácu zajatcov bol napríklad cukrovar v Trnave, ktorý v patrilo rodine Stummerovcov. Priemerne tu pracovalo okolo 200 zajatcov, ktorí sem boli pridelení v júli 1915. Zajatci boli rozdelení do pracovných partií po dvadsiatich mužoch. Práca prebiehala v dvoch zmenách – dennej a nočnej. Zmeny si partie medzi sebou menili každý týždeň. Zaplatené mali rovnako ako civilní zamestnanci, okrem toho dostávali stravu a prípadne aj ošatenie. Denne tak mohli dostať 0,90 halierov až 1,50 koruny. K tomu dostávali denne do 1 koruny na mydlo, tabak a podobné náležitosti. Z platu sa im hradila strava podľa aktuálnych cien a zvyšok im bol uložený do depozitu.³⁰

Postupnou mobilizáciou starších ročníkov bolo stále viac domácich robotníkov odvádzaných na fronty a nahrádzaných zajatcami. V januári 1918 sa rakúsko-uhorská vláda rozhodla nahradiť zajatcami ďalších 8 000 boj schopných mužov, ktorí dovtedy neboli odvedení na front a pracovali v továrňach, ktoré plnili dodávky pre armádu. Keďže už v roku 1917 bolo 1 000 zajatcov rôznych profesií pridelených na prácu do Vítkovických železiární, urýchlene potrebovali pracovne využiť 7 000 zajatcov, ktorí mali nahradiť hlavne pracovníkov v kovopriemysle, ale i drevorubačov a lesných robotníkov.³¹ Na túto akciu sa využili hlavne talianski zajatci.³²

Omnoho menej zajatcov ako v iných odvetviach hospodárstva pracovalo v baníctve. Dôvodom bolo predovšetkým to, že medzi zajatcami chýbali kvalifikovaní robotníci pre tento druh pracovnej činnosti a nebol ani dostatok strážnej služby, ktorá by ich počas práce strážila. Aj tak sa však v menšej miere využívali na prácu v rôznych baniach na celom území monarchie.

²⁷ PAVLÍK, Eduard. *Ruskí zajatci v Slovinkách a ich práca v baniach za prvej svetovej vojny*. In Zborník Banského múzea 15, 1991, s. 149.

²⁸ KOVÁČ et al., ref. 154, s. 125-126.

²⁹ Österreich-Ungarns letzter Krieg, ref. 24, s. 45.

³⁰ VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 78, č. j. 861.

³¹ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 484, č. 90 – 20 – 6.

³² VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 484, č. 90 – 20 – 6/3.

Zamestnanosť zajatcov v baníctve Rakúsko-Uhorska počas 1. svetovej vojny

Odvetvie	Počet priemerne zamestnaných zajatcov za roky		
	1915	1916	1917
Čierne uhlie	455	246	253
Hnedé uhlie	644	1 784	473
Železná ruda	1 168	1 924	1 088
Iné minerály	370	974	1 264

Zdroj: WEGS, Robert J. *Die Österreichische Kriegswirtschaft 1914 – 1918*. Wien : Verlag A. Schendl 1979, s. 97.

Jednou z baní, ktorá ich zamestnávala, bola napríklad baňa v Slovinkách pri Spišskej Novej Vsi, v ktorej sa ťažila železná a medená ruda a ktorá patrila Rimamuránskej spoločnosti. Pracovali tu ruskí, srbskí aj talianski zajatci patriaci pod rôzne tábory na povrchových aj podzemných prácach. O zajatcov bolo dobre postarané, aj keď sa vyskytovali problémy so zásobovaním potravinami a oblečením či s útekmi zajatcov.³³

V rokoch 1917 – 1918 postupne klesala pracovná morálka a výkonnosť zajatcov. Objavili sa preto návrhy zvýšiť ich pracovné nasadenie platmi na základe ich výkonu. To sa však nakoniec nikdy neuskutočnilo. Rovnako sa objavila aj neochota pracovať, hlavne medzi zajatými Rusmi. Z tohto dôvodu sa v posledných dvoch vojnových rokoch uvažovalo o nahradení ruských zajatcov talianskymi.³⁴

Napriek tomu, že podľa haagského Dohovoru o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny nesmeli zajatci vykonávať práce súvisiace s vojnovými akciami, boli zamestnávaní aj na tento druh činnosti. Často boli nasadzovaní na práce priamo na frontoch, keďže aj po zajatí zostávali tisíce zajatcov stále v oblasti frontovej línie. Napríklad v septembri 1916 bolo podľa oficiálnych údajov na severovýchodnom fronte nasadených okolo 80 000 zajatcov na najrozličnejšie práce. Pracovali predovšetkým na stavbe ciest, pozemných prácach, stavbách bunkrov a opevnení či ako hľadači mín a nosiči nákladov. Ich práca spadala do pôsobnosti ubytovacieho oddelenia a neskôr pod etapné veliteľstvá. Zajatci boli rozdelení do zajateckých pracovných oddelení (Kriegsgefangenen – Arbeiten – Abteilungen), ktoré boli od roku 1917 označované ako zajatecké pracovné rotý. Tie sa ďalej označovali podľa druhu činnosti, ktorú vykonávali – napríklad zajatecké oddelenie železničných robotníkov či zajatecké oddelenie pozemných robotníkov.³⁵

Na svoje pracovné nasadenie v blízkosti frontovej línie si vo svojich pamätiach spomína aj ruský zajatec Dmitrijev. Koncom augusta 1915 bol spolu s inými zajatcami z tábora vo Wieselburgu odvedený na územie ruskej časti Poľska, kde pracovali na vylepšovaní železničnej trate. V marci 1916 boli presunutí na rakúsko-taliansky front blízko švajčiarskych

³³ PAVLÍK, ref. 29, s. 141-142.

³⁴ WEGS, Robert J. *Die Österreichische Kriegswirtschaft 1914 – 1918*. Wien : Verlag A. Schendl 1979, s. 97-98. ISBN 3-85268-067-0.

³⁵ MORITZ, LEIDINGER, ref. 3, s. 121-122.

hraníc. Tu, ako si spomína, pocítili opäť realitu vojny, keď si letecké nálety Talianov vyžiadali obeť aj medzi pracujúcimi zajatcami. Trápila ich aj ťažká práca a hlad.³⁶ Podobné príbehy rozprávali aj zajatci zahraničným misiám, ktoré ich v zajatí navštevovali. Napríklad misii, ktorá 18. septembra 1916 navštívila zajatecký tábor v Dunajskej Strede, jeden z ruských zajatcov rozprával, ako bol pri svojom pracovnom zaradení v Srbsku pridelený na opravu zničených mostov. Keď túto prácu ruskí zajatci odmietli s tým, že ide o prácu vo vojenskom záujme, sedem z nich bolo podľa jeho slov zastrelených. Podobnú príhodu im povedal aj iný zajatec, ktorý bol údajne pri tom, ako bol pri podobnej príležitosti zastrelený zajatec Piotrowski, pôvodom z Minskej oblasti. Podobne sa sťažovali aj talianski zajatci, že boli nasadzovaní na stavbu pozícií alebo pri zásobovaní muníciou či proviantom aj pod paľbou, pri ktorej niektorí z nich aj zahynuli.³⁷

Na základe medzinárodných dohovorov nemali zajatí vojaci vykonávať ani žiadne práce v továrňach, ktoré súviseli s vedením vojenských operácií. Toto pravidlo sa však taktiež porušovalo vo viacerých krajinách a inak tomu nebolo ani v Rakúsko-Uhorsku. Na práce tohto druhu však mali byť zaradení iba dobrovoľníci a druh práce v táboroch im mal byť oznámený iba všeobecne – napríklad, že ide o prácu v strojárni či zlievarni. Na mieste práce im mali rozumne vysvetliť, že po návrate do vlasti sa nemusia obávať žiadneho trestu za túto prácu, pretože vlády štátov si nevedú žiadne záznamy o využití zajatcov na tento druh prác.³⁸ Preto zajatci pracovali napríklad aj pre firmu Škoda, ktorá bola v tom čase najväčším zbrojným producentom monarchie. Na práce boli zaradení priamo v Plzni, ako aj v jej dcérskej fabrike v Győri. Pracovali tiež napríklad aj v továrni na muníciu v Hintenbergu, vo fabrike na zbrane v Steyeri či v továrni na strelivo v Ternitzi.³⁹

Priamo v Bratislave sa zajatci podieľali na stavbe nových budov v továrni na pušný prach „*Dynamit Nobel*“, ktorá bola najväčším výrobcom výbušnín v monarchii. Práve na príklade tejto továrne a situácii v roku 1917 sa dá ukázať každodenný život zajatcov počas takéhoto pracovného nasadenia. Dňa 17. januára 1917 tu pracovalo 1936 rumunských zajatcov a očakával sa príchod ďalších 700 pracovníkov z radov talianskych zajatcov zo zajateckého tábora v Sigmundherbergu. Z nich malo 450 pracovať na novostavbe továrne a 250 na stavbe priemyselnej železnice. Na ich ubytovanie tu už mali pripravený barak. Zajatci vstávali do práce o 5 h ráno a po osobnej hygiene a raňajkách pracovali od 7 h do 12 h. Po obedňajšej prestávke začínali prácu o 13:30 h a pracovali do 16:30 h. Každý zajatec dostával denný plat 40 halierov vo forme prídavku na strave a okrem toho každý minimálne 30 halierov. Vedenie továrne malo tiež schválené peniaze, za ktoré pre usilovných pracovníkov z radov zajatcov nakupovalo cigarety a tabak. Vojenské orgány mali na rýchlej stavbe továrne eminentný záujem a očakávali, že napriek nepriaznivým stavebným a poveternostným podmienkam bude stavba hotová do konca februára 1917, aby sa následne mohlo pristúpiť k inštalácii strojov. Podľa očakávaní sa muselo s výrobou v továrni začať 1. mája 1917. Pretože išlo o ťažkú prácu, očakávalo sa, že zajatci, ktorí sa pri práci telesne vyčerpajú, budú pravidelne odosielaní naspäť do tábora a budú nahradzovaní novými čerstvými silami. Priamo na stavbe sa nachádzala nemocnica pre chorých alebo zranených. Zajatci, ktorí pri práci utrpeli vážnejšie zranenia, boli odvedení na ošetrovanie do posádkovej nemocnice č. 19.

³⁶ Tamže, s. 123-124.

³⁷ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 230, č. j. 90-7-19/51.

³⁸ VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 12, č. j. 1101.

³⁹ LEIDINGER, MORITZ, ref. 3 s. 55.

Do 17. januára 1917 bolo takýchto prípadov dovedna 140. Z nich sa 29 vrátilo späť na stavbu, ale väčšia časť bola odoslaná späť do zajateckých táborov. Podľa názoru inšpekcie Vojenského veliteľstva v Bratislave sa rumunskí zajatci nasadení na prácu v továrni javili, že sú slabšej telesnej konštrukcie a mali menšiu ochotu pracovať. Bolo medzi nimi viacero chorých. Každých 10 dní pripadal na každého zo zajatcov teplý kúpeľ, pri ktorom im bola vymenená aj bielizeň. Každý mal mať taktiež najmenej dva páry onucí, a na stavbe boli k dispozícii dve dezinfekčné zariadenia na dezinfekciu oblečenia. Zo stavby sa o útek na slobodu pokúsilo viacero zajatcov. Väčšina z nich bola zadržaná žandármi alebo vojenskými patrolami. Na úteku sa však aj tak v tom čase stále nachádzalo 60 zajatcov. Aby sa zabránilo takýmto prípadom, vykonávala sa ich dôkladná kontrola a spočítavanie pred i po pracovnej dobe a tiež každú nedeľu. Robila sa aj ich kontrola priamo na stavbe.⁴⁰

Práca zajatcov vo všetkých oblastiach hospodárstva tak významne prispela hospodárstvu a ekonomike krajiny v neľahkom období, keď státisíce mužov boli odvelené na fronty a doma ich museli nahradiť starší ľudia, ženy a deti. Výpadok tejto náhradnej pracovnej sily by preto určite znamenal veľkú stratu pre vojnové hospodárstvo krajiny. Preto už po podpísaní Brest-litovského mieru s Ruskom dňa 3. marca 1918 znamenala výmena veľkého počtu zajatých ruských vojakov, ktorí pracovali predovšetkým v poľnohospodárstve, pre monarchie veľkú stratu robotníkov potrebných predovšetkým v poľnohospodárstve (len v Uhorsku pracovalo v poľnohospodárstve okolo 200 000 ruských a rumunských zajatcov). Týchto robotníkov by nebolo možné nahradiť z vlastných ľudských zdrojov, pretože po návrate rakúsko-uhorských zajatcov z ruského zajatia sa počítalo s ich urýchlenným opätovným nasadením na talianskom fronte. Preto sa plánovalo zdržiavať návrat zajatcov do Ruska tak dlho, ako to len bolo možné a najskôr odoslať tých, ktorí nemuseli byť v práci nahradení. Tí, ktorí pracovali predovšetkým v poľnohospodárstve, mali byť zaradení do transportov až neskôr po skončení žatvy. Predpokladalo sa totiž, že celá výmena zajatcov v dôsledku zlých transportných podmienok potrvá približne 1 rok.⁴¹

Už od začiatku roka 1918 sa medzi ruskými zajatcami na území monarchie začali v dôsledku správ o prebiehajúcich rokovaniach o mieri množiť buričské nálady a pokusy o útek. Na ich zabránenie bolo vydané nariadenie, ktoré upozorňovalo zajatcov na to, že tí, ktorí sa v tomto období až do právoplatného odsunu pokúsia o útek alebo budú odmietať pracovať, budú zaradení do transportov do vlasti až na konci výmeny zajatcov.⁴²

Ďalšie nariadenie ministerstva vojny, vydané v apríli 1918, upravovalo zaobchádzanie s ruskými zajatcami v čase medzi uzatvorením mieru a ich odoslaním do vlasti. Týkali sa hlavne pracujúcich zajatcov, ktorých práca bola aj v tomto čase nesmierne dôležitá pre hospodárstvo monarchie. Podľa nich v haagskom dohovore neboli prijaté nariadenia na okamžité prepustenie zajatcov, ale štáty ich mali odtransportovať domov s prihliadnutím na svoje hospodárske a transportné možnosti. Očakávalo sa, že ruskí zajatci budú po uzatvorení prímeria ešte istú dobu pracovať, pokiaľ nebudú zaradení do transportov, pretože ako sa zdôrazňovalo „*pre zaháľáčov nie je u nás žiaden chlieb. Len kto pracuje, má nárok na svoj podiel dnes z väčšej časti štátom spravovaného jedla. Zajatec, ktorý verí, že by mohol odoprieť prácu bez toho, aby utrpel na svojom zaopatrení, sa úplne mylí.*“⁴³ V dôsledku očaká-

⁴⁰ VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 355, č. j. präs. 90 – 1 – 5/2.

⁴¹ MORITZ, LEIDINGER, ref. 10, s. 213-214.

⁴² VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, k. 118, č. j. 319.

⁴³ „Für Nichtstuer ist bei uns kein Brot. Nur wer arbeitet, hat Anspruch auf seinen Anteil an der

vaného návratu rakúsko-uhorských vojakov z ruského zajatia a malých zásob oblečenia však pred ich očakávaným odchodom do vlasti nedostali od vojenskej správy už žiadne nové oblečenie, v najhorších prípadoch sa o to mali postarať priamo ich zamestnávateľi.⁴⁴

Všetci zajatci tak zostávali na svojich pracoviskách, kde čakali na transport do Ruska. Do konca vojny však bolo späť do vlasti odtransportovaných iba okolo 60 000 ruských zajatcov.⁴⁵

Po tom, čo sa na jeseň 1918 rozpadla rakúsko-uhorská monarchia a skončila sa prvá svetová vojna, zajatci zo zajateckých táborov ako i tí, ktorí pracovali u rôznych zamestnávateľov, sa pokúšali dostať späť domov do svojej vlasti. Niektorým sa podarilo dostať do oficiálnych transportov, iní cestovali domov na vlastnú päsť. Aj napriek tomu, že sa vojna skončila, zostali niektorí bývali zajatci pracovať v novovzniknutej Česko-slovenskej republike u svojich pôvodných zamestnávateľov. Za svoju prácu dostávali riadnu mzdu, z časti ktorej sa im hradilo ubytovanie a stravovanie. Keďže už nemali status vojnových zajatcov, zaobchádzalo sa s nimi dôstojne ako s bežnými zamestnancami. Mali však obmedzenú voľnosť pohybu (napríklad nesmeli cestovať vlakmi do vzdialenejších miest) a nesmeli sa zúčastňovať na politickom živote.⁴⁶ Poslední z nich sa vrátili až začiatkom 20. rokov 20. storočia.

J. ZAŤKOVÁ: DIE WIRTSCHAFTLICHE AUSNUTZUNG VON ENTENTE-KRIEGSGEFANGENEN IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE IM ERSTEN WELTKRIEG

Infolge der Rekrutenaushebung und dem Kampfeinsatz der Männer an der Kriegsfront während des Ersten Weltkriegs leidete die österreichisch-ungarische Monarchie ähnlich wie auch andere kampfführende Staaten unter Mangel an Arbeitskräften. Als Ersatz wurde deshalb auf die Kriegsgefangenen der Entente-Staaten (Russen, Serben, Italiener, Montenegriner, Rumänen) zurückgegriffen, die in Gefangenennagern auf dem Gebiet der Donaumonarchie interniert wurden. Der Arbeitseinsatz von Kriegsgefangenen mit Ausnahme von Offizieren war im Einvernehmen mit dem internationalen Abkommen betreffend Gesetze und Gebräuche des Landkriegs von 1907. Ähnlich wie in anderen Ländern wurden die Kriegsgefangenen vor allem nach 1915 als Arbeitskräfte überwiegend in der Landwirtschaft (laut einiger Eingaben arbeiteten in diesem Wirtschaftszweig im Jahre 1918 bis zu 430 000 Internierte) und im wesentlich kleiner Ausmaß in der Industrie (ungefähr 105 000 im Jahre 1918) und im Bergbau eingesetzt. Auf dem Gebiet der heutigen Slowakei arbeiteten die Kriegsgefangenen z. B. in der Zuckerfabrik in Trnava/Tyrnau und in den Bergwerken in Slovinky. Sie wurden auch in zahlreichen Bauarbeiten und im Hochbau eingesetzt.

Trotz internationaler Absprachen betreffend Behandlung von Kriegsgefangenen usw., die es ausdrücklich untersagt haben, die Kriegsgefangenen in die Zwangsarbeiten zugunsten der Kriegswirtschaft und in Rüstungsbetrieben einzusetzen, wurden die Kriegsgefangenen der Entente-Armeen in

heute grossenteil vom Staat bewirtschaften Nahrung. Ein Kriegsgefangener, welcher glaubt, er könnte die Arbeit verweigert, ohne in seiner Versorgung zu leiden, irrt gänzlich.

VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, šk. 119, č. j. 824.

⁴⁴ HANSAK, P. *Kriegsgefangenenwesen während des I. Weltkrieges im Gebiet der heutigen Steiermark*. (dzertačná práca). Graz 1991, s. 181.

⁴⁵ MORITZ, LEIDINGER, ref. 10, s. 341.

⁴⁶ VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, k. 56, č. j. 49 – 49/1.

Österreich-Ungarn z. B. in den Škoda-Werken und in der Preßburger Fabrik Dynamit-Nobel. Einige von ihnen wurden zu Arbeiten in der Nähe der Frontlinie eingesetzt, z. B. zur Errichtung von Schutzgraben. Die Arbeit, die sie trotz der, sehr oft auftretenden unbefriedigenden Arbeitsbedingungen geleistet haben, war ein wichtiger Beitrag an die Wirtschaft des Feindes in schwierigen Kriegszeiten. Der Arbeitseinsatz von Kriegsgefangenen war auch aus der Sicht der militärischen Verwaltung und Organe von Vorteil, denn auf diese Weise konnten sie die Last, bestehend aus Verpflegung und Einquartierung von Internierten, an die zivilen Arbeitgeber übertragen. Infolge des im Jahre 1918 unterzeichneten Friedensvertrages von Brest-Litowsk war die österreichisch-ungarische Monarchie verpflichtet, alle russischen Kriegsgefangenen freizulassen. Dies geschah jedoch nicht; der Verlust an einer nicht unbedeutenden Zahl von russischen Soldaten, die interniert und folglich an verschiedenen Zwangsarbeiten eingesetzt waren, würde für die intakte Beschaffenheit der Wirtschaft der Monarchie ernstzunehmende Folgen haben. Der Austausch von Kriegsgefangenen wurde seitens der k. u. k. Monarchie gezielt verschoben, so dass der Großteil von russischen Internierten zusammen mit den Gefangenen anderer Nationen und Nationalitäten erst nach Ende des Ersten Weltkriegs in ihre Heimat zurückkehren durften.